

Doležel, Jiří

**Ke vzniku a vývoji několika měst střední a severozápadní Moravy
(Blansko, Ivančice, Tišnov, Velká Bíteš, Vyškov)**

Archaeologia historica. 1995, vol. 20, iss. [1], pp. 201-217

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140136>

Access Date: 18. 02. 2024

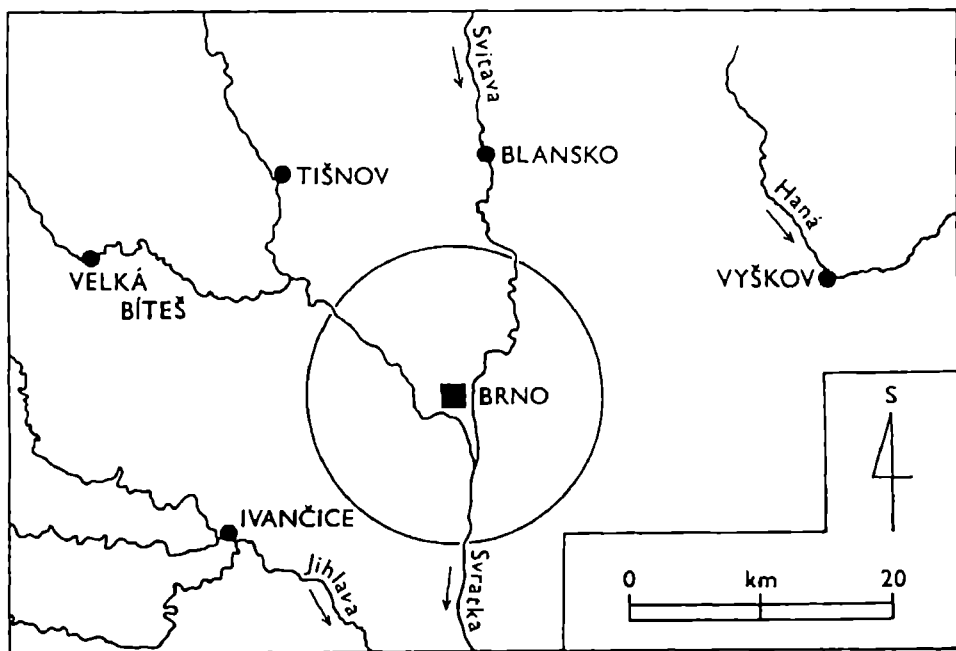
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ke vzniku a vývoji několika měst střední a severozápadní Moravy (Blansko, Ivančice, Tišnov, Velká Bíteš, Vyškov)

JIRÍ DOLEŽEL

Bezpochyby právem byla zdůrazněna v tak závažném tématu, jakým je vznik měst v českém státě 13.–14. věku, potřeba mnohostranného studia jednotlivých, především průměrných lokalit jako nutného východiska pro poznání obecných zákonitostí a jevů (Kejř 1976, 392–395; 1979, 325). Za výraz této snahy dobrat se k základním a obecně platným poznatkům prostřednictvím pokud možno úplného komplexu vyhodnocených sídel městského charakteru lze považovat i rozpracovaný projekt repertoria českých a moravských měst doby přemyslovské (Kejř–Žemlička–Richter 1991). Míra autorova podílu na tomto projektu přímo ovlivnila výběr měst v tomto příspěvku pojednaných, nejde však o zcela libovolně volený soubor. Pětice zpracovaných středověkých městských osad je shodně situována v půlkruhu od 19 do 30 km na jihozápad až severovýchod od jednoho ze čtyř nejvýznamnějších moravských královských měst, Brna, tedy v dosahu jednoho dne cesty, některá z nich navíc na tradičních cestovních trasách, z tohoto centra vycházejících (obr. 1). Čtyři z nich leží přitom na území či v hranicích bývalého brněnského dílu a poté cúdy, i páté město, Vyškov, ač již ve starém Olomoucku, tihl vždy, a to nejen městským právem, spíše k bližšímu Brnu. Vytčená geografická a historická zpřízněnost, více nebo méně ovlivňující život a vývoj těchto měst, je z dnešního pohledu spojuje do určité vyhraněné skupiny, vnitřně dále diferencované a představující tak určitý vzorek jednotlivých kategorií

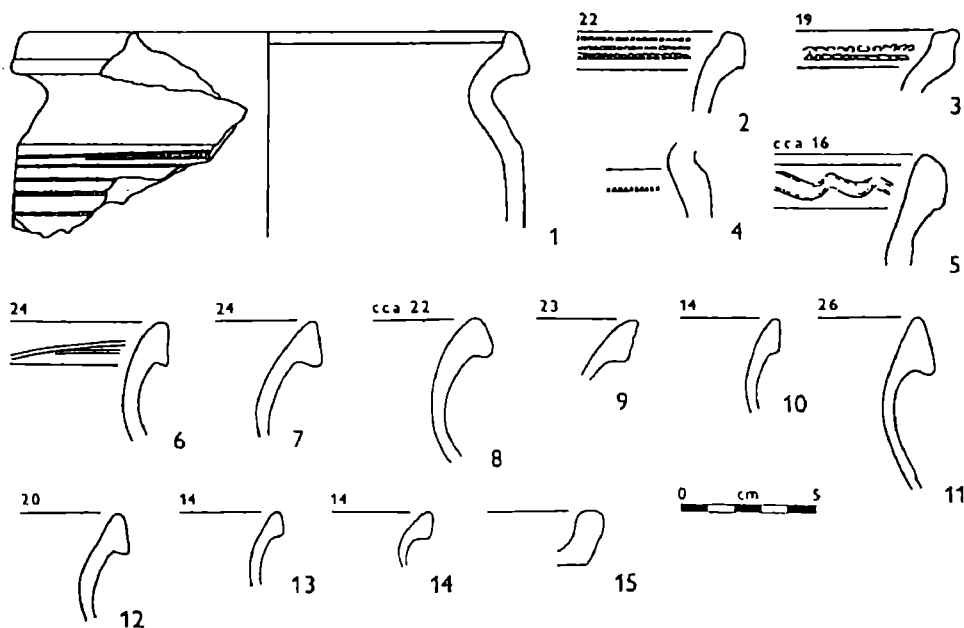
Obr. 1. Situační mapa pojednaných měst v širším brněnském okolí, kružnicí vyznačen mílový obvod města Brna (poloměr kružnice 11 225 m).

Obr. 2. Ivančice, okr. Brno-venkov. Půdorysná situace města na indikační skice z roku 1825. Moravský zemský archiv v Brně, fond D 9, sign. I 502/356.

moravských středověkých sídel městského typu v konkrétním regionu. V následujícím stručném přehledu všech zkoumaných lokalit, časově zaměřeném na období zhruba do konce 14. století, bude kladen důraz zejména na zachycení těch znaků, jejichž úplný komplex plně rozvinutý, „institucionální“ středověké město charakterizuje (Kejř 1979, 229; 1987a, 230), a míra jejich zastoupení v konkrétních případech vypovídá o stupni rozvoje a přispívá i k základní kategorizaci středověkých městských obcí (pro Slovensko srov. Marsina 1986). Stav, kdy pro poznání dějin téměř všech vyčíslených měst byly k dispozici základní historické monografie z doby více než před půlstoletím (Blansko – Pilnáček 1927; Ivančice – Kratochvíl 1906; Tišnov – Oharek 1923, 76–144; Klátil 1925; Velká Bíteš – Tiray 1882, 1888; Vyškov – Hosák 1965, 291–299), si ovšem především vyžádal opětovné soustavné zpracování písemných i hmotných pramenů, zvláště, když za překonanou lze dnes považovat i většinu dalších dílčích příspěvků k jednotlivým místům (např. Blansko – Hosák 1964a, 64; 1971; Ivančice – Sedlák 1980; Tišnov – Hosák 1964b, 45–49; Velká Bíteš – Sedlák 1973, 32, 41–43, 49–53; Vyškov – Hosák 1964a, 69–70). Podíl archeologie, při obecném nedostatku písemných dokladů zásadní pro poznání zejména počátků také zkoumané skupiny měst, zůstal ovšem přes některá soustavnější sledování posledních let poměrně nevýznamný (Blansko – např. Doležel 1994; Ivančice – Vaněk 1984; Doležel 1993; Tišnov – Doležel 1985, 83; Vyškov – Šedo 1985, 99). Mnohé, zvláště pro nejstarší období předložené závěry tak zatím mají hodnotu pravděpodobných hypotéz, jejichž ověření bude možné jen dalším soustavným zkoumáním archeologickým i historickým.

Ivančice, nejvýznamnější a jediné z pojednávaných měst až do poloviny 15. století v přímém majetku panovníka (AČ XVI, 196, 301, 306, č. 171, 347 a 355), ležící v teplé úrodné kotlině na soutoku tří řek, měly svého nejstaršího raně středověkého předchůdce asi již v rénské středohradištní ostrožné fortifikaci, vzdálené jen 0,8 km na jihovýchod, možném středisku zdejší sídelní komory na trase z Dyjsko-svrateckého úvalu do podhůří Českomoravské vrchoviny (např. Skutil 1941; Staňa 1985, 172, 180, 182, 193, č. 14; Bálek–Čižmář 1990). Ve 2. polovině 11. a zřejmě i ve 12. věku toto hradiště ve funkci centra vystřídala sídelní aglomerace, ležící asi v dnes zatím neznámé poloze v ivančické kotlině, podle některých známek v blízkosti vrcholně středověkého města. O významu této osady na hranici údělů brněnského a znojemského a na křižovatce Libické stezky s trasou brněnsko-znojenskou (Vermouzek 1990) a o její roli v soudobé správě, ekonomice i směně svědčí to, že od 80. let 11. století figurovala mezi těmito moravskými „civitates“, jejichž devátá desetina z tržného i další poplatky byly zeměpánem darovány opatovickým benediktinům (CDB I, 370, č. 386; Schmidt 1892; Nový 1991, 136–137; Vávra 1950; shrnutí problematiky umístění lokality „Naiuiani“ viz Kundera–Měřínský 1990). Shodně s R. Procházkou (1993, 120, 123–124) lze dokonce uvažovat o její správní funkci jako kastelánského hradu brněnského údělu. Tehdejšímu významu mikroregionu nasvědčuje také jeho husté osídlení (přehled lokalit viz Belcredi 1989, 173–176), i dva bohaté denárové poklady z konce 11. resp. počátku 12. století přímo z Ivančic a blízké Hlíny (Cach 1972, 59–60, č. 206; 61, č. 219). V dnešním historickém jádře města, a to pouze v některých jeho okrcích (srov. Doležel 1993, 80), byly však nejstarší stopy osídlení prokázány až od 1. poloviny 13. věku, kdy je v písemných pramenech také doložen snad nižší člen přemyslovského správního aparátu, v Ivančicích sídlící, i zdejší duchovní správce u farního kostela (obr. 3:1–4; CDB II, 198, č. 213; III/2, 285, č. 215; k listinám srov. Dušková 1947, 301–307, tab. 3; Šebánek 1956, 90–91). O návaznosti tohoto osídlení na starší situaci však nelze zatím říci nic určitěho. Až do 80. let 13. století však písemné prameny místo samotné zmiňují jen zcela

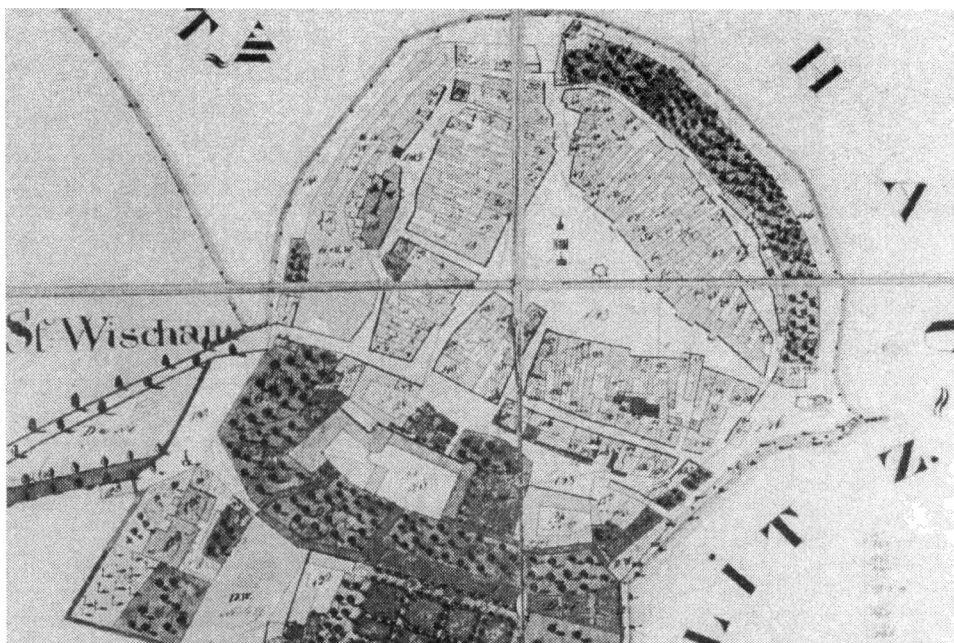

Obr. 3. Ivančice, okr. Brno-venkov. Keramika z počátků osazení města. 1–4: s příměsí grafitu; 5: pískem ostřená s oxidací povrchovou vrstvou; 6–15: ostřená slídou. 1, 12: ul. J. Vávry, před č. 32; 2, 11: ul. J. Vávry, z porušené plochy domu č. 32; 3, 4, 13: ul. J. Vávry, před č. 22 a synagogou; 5, 8, 15: ul. J. Vávry, před synagogou; 6, 7, 9, 10, 14: Palackého nám., před č. 9. Vše z výkopů inženýrských sítí a kanalizace, –50 až –160 cm pod povrchem. Číslo nad okrajem udává jejich měřitelný průměr v cm.

okrajově (CDM IV, 218, č. 157), také dosavadní archeologická zjištění zatím nenavědčují podstatnějšímú rústu osídlení do poloviny 13. věku. Zájem o Ivančice ze strany panovníka lze zaznamenat až v roce 1286, kdy zde byla vydána listina Václava II, pro johanity (Delaville le Roulx 1899, 495–496, č. 3 943).¹ O dva roky pozdější privilegium téhož krále, osvobozující ivančické měšťany („cives nostros de Eywanczicz“) za jejich služby a věrnost od placení mýt ve všech zemích Václavových, lze již považovat za prvý nesporný doklad o konstituování zdejší městské obce s rozvinutými obchodními styky, i když v dochované podobě jde nepochybně o listinné falsum z poloviny 15. věku, rozšiřující původní listinou jen na několik let časově omezenou výsadu na osvobození trvalé (CDM IV, 246, č. 267). Sídelnímu rozvoji v poslední čtvrtině 13. století navědčuje také soudobá keramika z více různých okrsků jádra města (obr. 3:5–15), centrálním tržním funkcím pak nálezy depotu brakteátů z doby těsně před rokem 1300 (Cach 1974, 77), i zlomku vážek k vážení drahého kovu (Skutil 1947, 63; srov. Richter 1963). Některé písemnosti počátku 14. věku (CDM VI, 376, č. 15; FRB IV, 89, 183–185) označují však ještě osadu jako pouhé „oppidum“ nebo „marcht“, což může souviset s ne zcela dotvořeným městským statutem místa nebo s krátkodobým úpadkem po válečné zkáze roku 1304. Městský hrad, uváděný roku 1308 a poté ještě ve 30. letech 14. století (CDM VI, 376, č. 15; 299–300, č. 390; VII, 98–99 a 126–127, č. 144 a 179) nelze dnes v městském organismu ani spolehlivě lokalizovat, vedle možného vzniku již ve 13. věku mohlo jít i o objekt reagující až na události roku 1304.

Rozvoj osady v plnohodnotné menší zeměpánské město byl dovršen v průběhu 14. století. Od roku 1311 (CDM VI, 33, č. 43) byly Ivančice již vždy označovány jako „civitas“ (s jedinou výjimkou z roku 1350 – CDM VIII, 30, č. 60), správu městu, vydávajícího písemnosti pod vlastní pečeti (CDM XI, č. 266) řídil rychtář (fojt) spolu se šestičlennou radou v čele s purkmistrem (doloženou ovšem až od poloviny 15. věku – Okr. archiv Brno-venkov, C 36, inv. č. 95, např. fol. 2). Od roku 1350 bylo město převedeno do měninského práva k právu brněnskému (CDM VIII, 30, č. 60; dále CDM VIII, 99, č. 135; Flodr 1990, 383, č. 690, 694). V 50. až 70. letech 14. století pak Ivančice obdržely jak odumřel spolu s právem svobodného přijímání a vyvazování měšťanů k městské obci, tak k dosavadnímu pátečnímu týdnímu trhu první trh výroční se dvěma týdny tržní svobody (CDM X, 182, č. 158; Okr. archiv Brno-venkov, C 36, inv. č. 1). Pro 14. století je možné počítat s výrazným podílem německého etnika v národnostním složení města (Schwarz 1966, 72–73), tradované počátky zdejší silné židovské obce již v tomto období zůstávají otázkou (prvá konkrétní zpráva o ivančických židech je autorovi známa až z konce 15. věku – viz Bondy–Dworský 1906, 168, č. 285; srov. Hoffmann 1992, 239). Ve 14. věku byla zřejmě také dotvořena půdorysná podoba města, nesoucí přes patrné snahy o pozdější sjednocení stopy postupného vývoje na vidlici tří základních komunikačních směrů (obr. 2; Lázníčka 1948, 27, 62, 69). Doba vzniku a původní podoba opevnění města, které lze pro 2. polovinu téhož století již hypoteticky předpokládat, zůstávají neznámé, dnešní zbytky hradeb jsou dílem pokročilého 15. či počátku 16. věku.

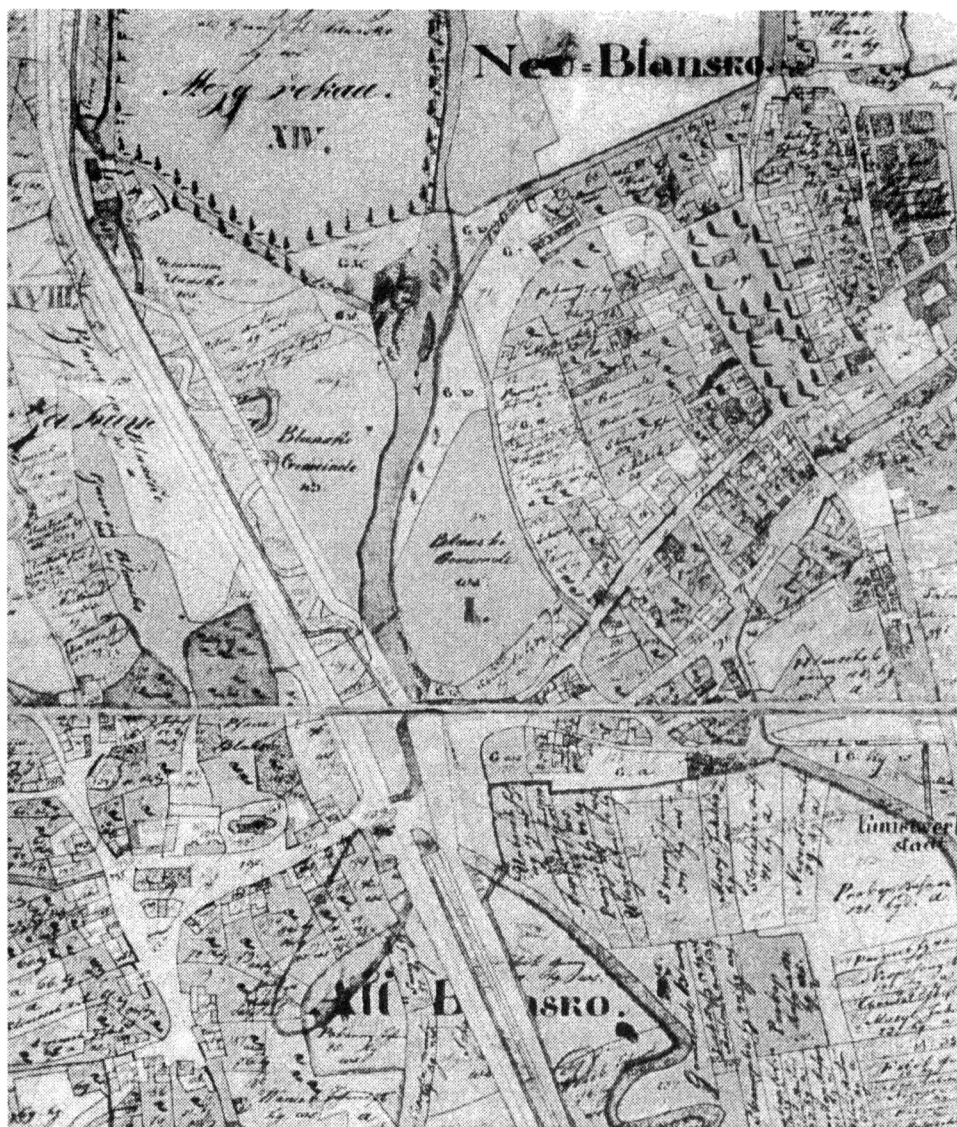
Rovněž druhé nejvýznamnější město vybrané skupiny, **Vyškov**, vyrostlo v blízkosti důležitého raně středověkého střediska. Byl jím 5 km severovýchodně vzdálený kastelánský hrad 11.–12. věku s tržištěm a kostelem v Pustiměři, na místě již středohradištního centra (CDB I, 361, č. 382; Nový 1991, 131–132; srov. např. Staňa 1967, 703; 1993; Michna 1976; Konečný 1986). V samotné vsi „Viscoue“ drželo sice již ve 40. letech 12. století jedno popluží olomoucké biskupství (CDB I, 119, č. 115; Bistřický 1983, 35–51), výhodná poloha vsi ve středu teplé Vyškovské brány s kvalitními půdami a na styku probíhající cesty brněnsko-olomoucké s její odbočkou na Kroměřížsko (Vermouzek 1974) však nejprve vedla asi koncem 12. století k přesunu přemyslovského správního aparátu z Pustiměře právě do Vyškova, po němž se roku 1201 psal králův kastelán („comes“) Jakub (CDB II, 19, č. 22). Snaha olomouckého biskupství o rozšíření již v 1. třetině 13. století kompaktní skupiny držav kolem již dříve nabyté Pustiměře (např. CDB II, č. 22; III/1, 160, č. 128;

Obr. 4. Vyškov, okr. Vyškov. Půdorysná situace města na indikační skice z roku 1826. MZA, D 9, sign. 2 496/591.

IV/1, 88–89, č. 18) však vedla (po jistých potížích) do konce roku 1253 k zisku také samotné vyškovské osady i s mýtem (CDB IV/1, 251–252, č. 151; V/2, 78, č. 526; srov. např. Fišer 1957, 4–6). Již tehdy je možné počítat s určitými střediskovými funkcemi správními, ekonomickými i tržními tohoto sídliště, o jeho podobě i přesné poloze však chybí spolehlivější indicie, vedle ojedinělých nálezů keramiky 11. století není autorovi znám z areálu vrcholně středověkého města žádný prokazatelnější archeologický materiál 1. poloviny 13. století.

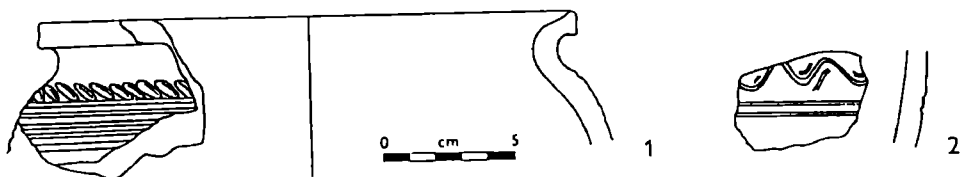
Roku 1267 však již charakterizoval biskup Bruno Vyškov jako „oppidum forense“, tedy jako osadu městského typu s trhem, zřejmě vybavenou těmi městskými právy, kterými mohl Bruno v té době se svolením krále disponovat (CDB V/2, 78, č. 526; Kejř 1979, 241, 243; 1987b, 20–22). Přetvoření zeměpánské osady na biskupské městečko, ekonomické centrum vyškovsko-pustiměřské državy biskupství na místo Pustiměře právě za Brunova episkopátu mezi lety 1253 a 1267 (tak už např. Hosák 1965, 292–293; Stoob 1977, 111) nasvědčuje i přikoupení předměstských vsí Křečkovic a Brňan k biskupství v letech 1247–1267, resp. 1260–1267 (CDB V/2, 77–78, č. 526), i zpráva z konce 70. let o obchodní cestě, kterou vyškovští měšťané („cives ... de Wiscowe“) podnikli do Dolních Rakous (Redlich 1894, 177, č. 162). Pobyt krále Přemysla Otakara II. s dvorem ve Vyškově na přelomu let 1268 a 1269 (Karlin 1855, 320, č. 53; Lampel 1891, 120, č. 91; též CDB V/3, 289 a 292, č. 1 437 a 1 442) může přitom svědčit o určitých pozůstatcích přímého majetku panovníka zde ještě v té době (srov. i Ulbrichová 1979, 46, 59–61). Mocenské a správní středisko vyškovské skupiny biskupských statků zůstalo sice na pustiměřském hradě, obnoveném bezpečně v 2. polovině 13. věku (CDB V/2, 558, č. 845 k roku 1277; srov. např. Staňa 1993, 186–193; Procházka 1993, 131), tehdejší samostatnou správu městečka však dokládá osoba bývalého vyškovského fojta Heřmana roku 1294 (CDM V, 3–4, č. 3; k funkci biskupských městských fojtů např. Hrabová 1964, 78). Dynamickému rozvoji osady v 2. polovině 13. věku odpovídají i početné keramické nálezy z více částí městského jádra, ve výsledné podobě tvořeného dosti jednoduše pěti bloky parcel, seskupenými

Obr. 5. Blansko, okr. Blansko. Půdorysná situace města na indikační skice z roku 1826. MZA, D 9, sign. 103/25.

kolem trojúhelného náměstí na styku tří nejpodstatnějších komunikačních tras (obr. 4; Lázníčka 1948, 52, 64, 69).

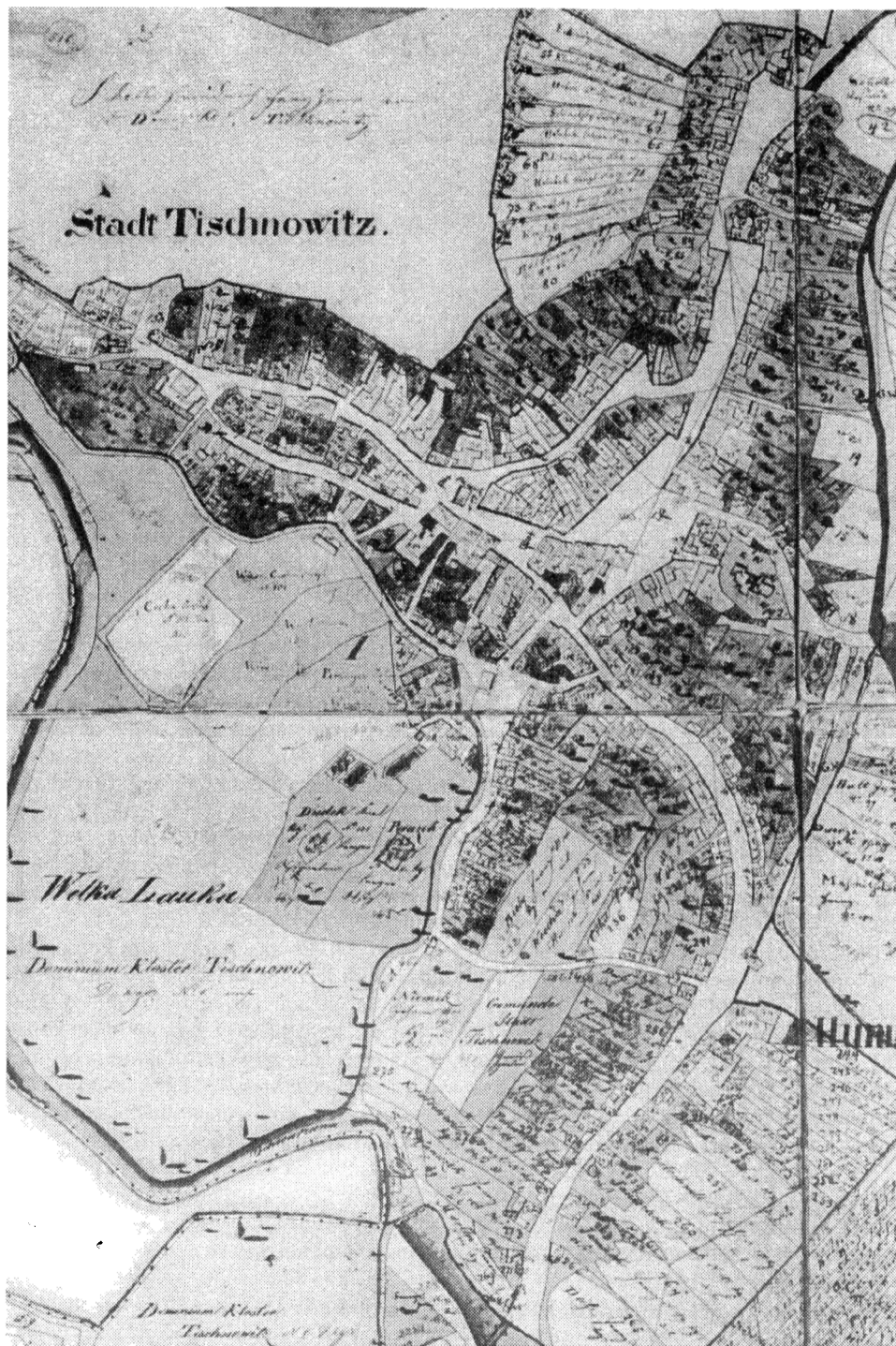
Století 14. přineslo završení vývoje osady v jedno z předních měst olomouckého biskupství, od 2. poloviny století převážně jmenovaného jako „civitas“ (poprvé již 1317 – Lechner 1902, I, 6; srov. Dostál 1981). Správu městské obce a soudnictví ovlivňoval především fojt (rychtář) jako prostředník biskupa, pronajímatele rychty (Mendl 1935, 131; CDM XII, 322–323, č. 351 a 353), pozoruhodným rysem městské samosprávy byla existence dvou správních sborů, kde vedle sebe vystupovali jak členové soudu („iurati“), tak členové rady („consules“), zřejmě residuum nebo vliv magdeburského právního okruhu (Flodr 1990, 152, č. 9 a dále týž 1993, dle rejstř.; CDM XIII, 276–277, č. 268), když obec se jinak prokazatelně řídila brněnským právem (Flodr 1990, 77 a dále; srov. Štarha 1983,

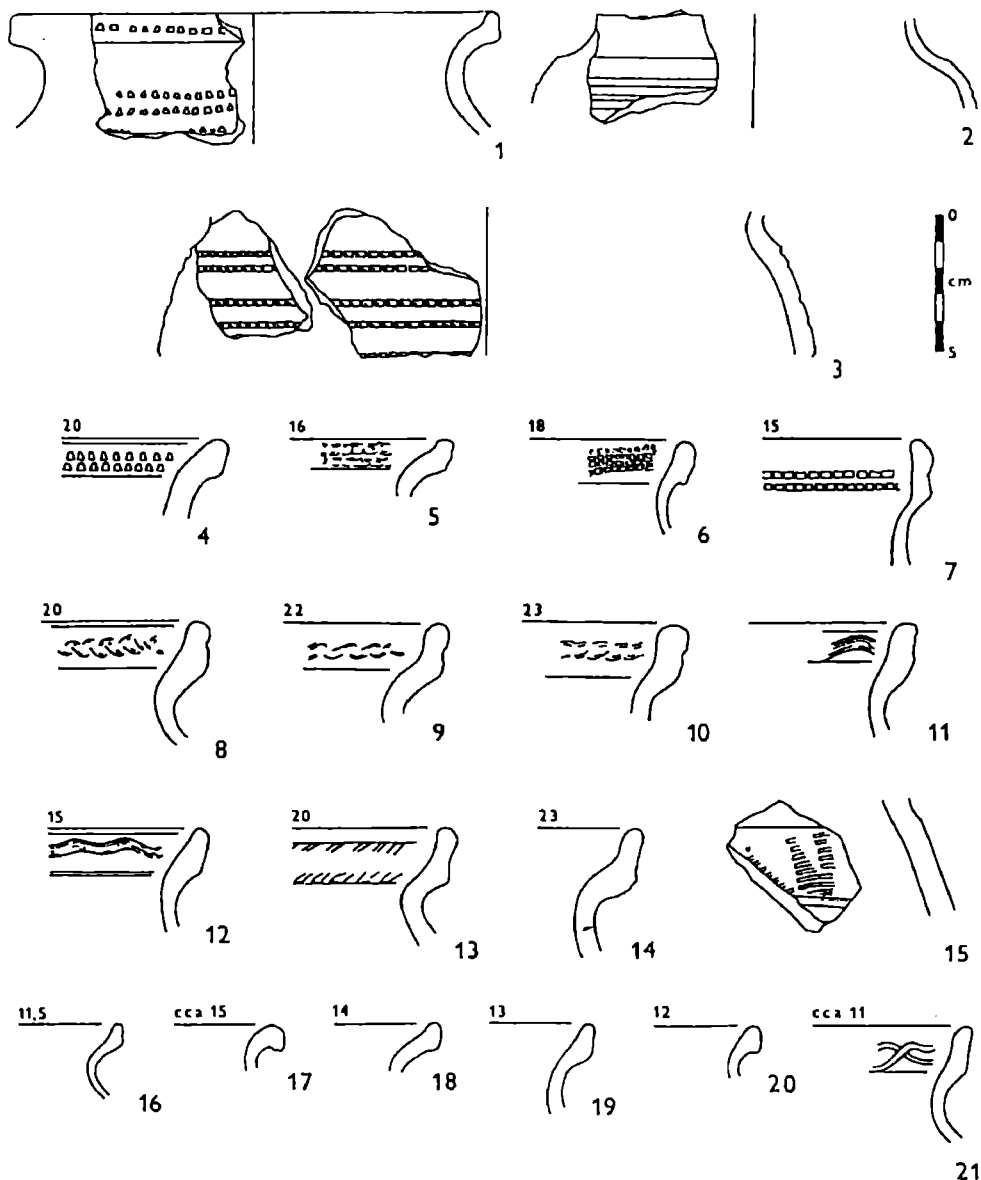
Obr. 6. Blansko, okr. Blansko. Místní část Staré Blansko, Komenského ul. 1: mladohradištní tuhový hrnec ze dvora č. 9; 2: středohradištní keramický fragment z plochy ulice.

161). Od poloviny století je též pod vlastní pečeti vydávanými písemnostmi obce doložena městská kancelář (RBM VII/5, 865, č. 1 430; CDM XV, 370, č. 429). Z tržních výsad lze důvodně již od 13. století předpokládat konání týdenních, asi sobotních trhů (Kořínková 1969, 68, 110), někdy v 2. polovině 14. věku snad i udělení prvního trhu výročního. Je rovněž pravděpodobné, že Vyškov patřil do skupiny těch biskupských měst a městeček, kterým byla vrchností roku 1389 udělena odúmrť (viz Bakala 1993, 39–40), pro Vyškov zvláště obnovena roku 1460 (Kořínková 1969, 56–57). Roku 1322 královo povolení iniciovalo vznik zdejší malé, dále ale aktivní a bohatě doložené židovské obce pod biskupovou jurisdikcí (CDM VI, 159, č. 213; Bretholz 1935, č. 22, 40, 179, 190, 212; Lechner 1902, I, 120). Etnické složení města 14. století lze jinak označit za smíšené, německo-české (Schwarz 1961, 95, 97; 1966, 63–64). Nepochybně starší fara s kostelem, poprvé zmiňována až roku 1328 (CDM VI, 278–279, č. 361) se koncem století stala sídlem děkanství (MVB V/2, 1137, č. 1 964). Město bylo opevněno snad již od poloviny 14. věku, zděná fortifikace je prokázána ve století následujícím (Kořínková 1969, 56).

Další biskupská městská osada souboru, **Blansko**, uvozuje skupinu lokalit již znatelně nižší kategorie, po celý středověk označovaných téměř pravidelně termínem oppidum. Údolí Blanenského prolomu v masivu Dražanské vrchoviny bylo trvaleji засídleno až ve střední době hradištní, jedna z mála dosud zjištěných osad zaujala také staroblanenskou kostelní ostrožnu na pravém svitavském břehu. Od mladší doby hradištní je možné určitě stopy osídlení zaznamenat i na protější levobřežní terase, právě tam nalezený bohatý poklad denárů z 60. let 11. století navozuje úvahy o určitých i neagrárních funkcích místa (Cach 1972, 56, 181; Nekuda R. 1980, 398, č. 3; Doležel 1994). Ve 30. letech 12. věku se blanenská „villa“ jako sporný majetek olomouckého kostela stala předmětem známého sporu mezi biskupem Zdíkem a brněnským údělníkem Vratislavem, k biskupským statkům byla pak definitivně připojena ve 2. polovině 12. století (FRB II, 223–224; CDB I, 119, č. 115; srov. Bistřický 1983, 35–41, 42–43, 49–50). Po zasídlení okolní kompaktní biskupské državy dalšími vesnicemi během 1. poloviny 13. století se Blansko stalo přirozeným střediskem dominia. Asi až do 50. let 13. věku však zůstala jádrem osady již vzpomnutá pravobřežní ostrožna s románským farním kostelem snad ještě z 2. poloviny či konce 12. století na vrcholu a sídelním uskupením trojúhelné návesní skladby na jejím jižním úbočí (obr. 5; 6; fara jinak připomínána až roku 1348 – CDM VII, 592, č. 815). Četné písemné zprávy o Blansku od 60. let 13. věku, terénní situace i archeologické nálezy, ze kterých vyniká velký brakteátový poklad z doby kolem roku 1270 (Cach 1974, 75, č. 440 a 441; Nekuda R. 1980, 400–402, č. 10), vcelku spolehlivě svědčí o zásadní změně sídelní struktury nejspíše někdy mezi lety 1267–1277. Tehdy byla na protějším svitavském břehu biskupem Brunem vysazena nová městská osada jako středisko místního trhu a řemesel, roku 1277 poprvé zvaná oppidem, s domovními parcelami kolem velkého, pravidelně podélného náměstí (CDB V/2, č. 515, 516, 526, 620, 786, 845; Redlich 1894, 118–119; č. 107; Láznička 1948, 44, 63, 69; Hosák 1964a, 64; Stoob 1977, 110–111; Doležel 1992). Vzniklý bipolární sídelní útvar, jen ojediněle na počátku 14. století označený za „civitas“ (Lechner 1902, I, 4) zůstal však natrvalo jen čistě místním, postupně spíše retardujícím nehrazeným centrem mimo hlavní obchodní trasy, E. Schwarzem a H. Stoobem (1966, 94; 1977, 111) nadhozený podíl Brunova leníka Dětřicha Stanga na lokaci městečka nelze

Obr. 7. Tišnov, okr. Brno-venkov. Půdorysná situace města na indikační skice z roku 1826. MZA, D 9, sign. 2 672/637.

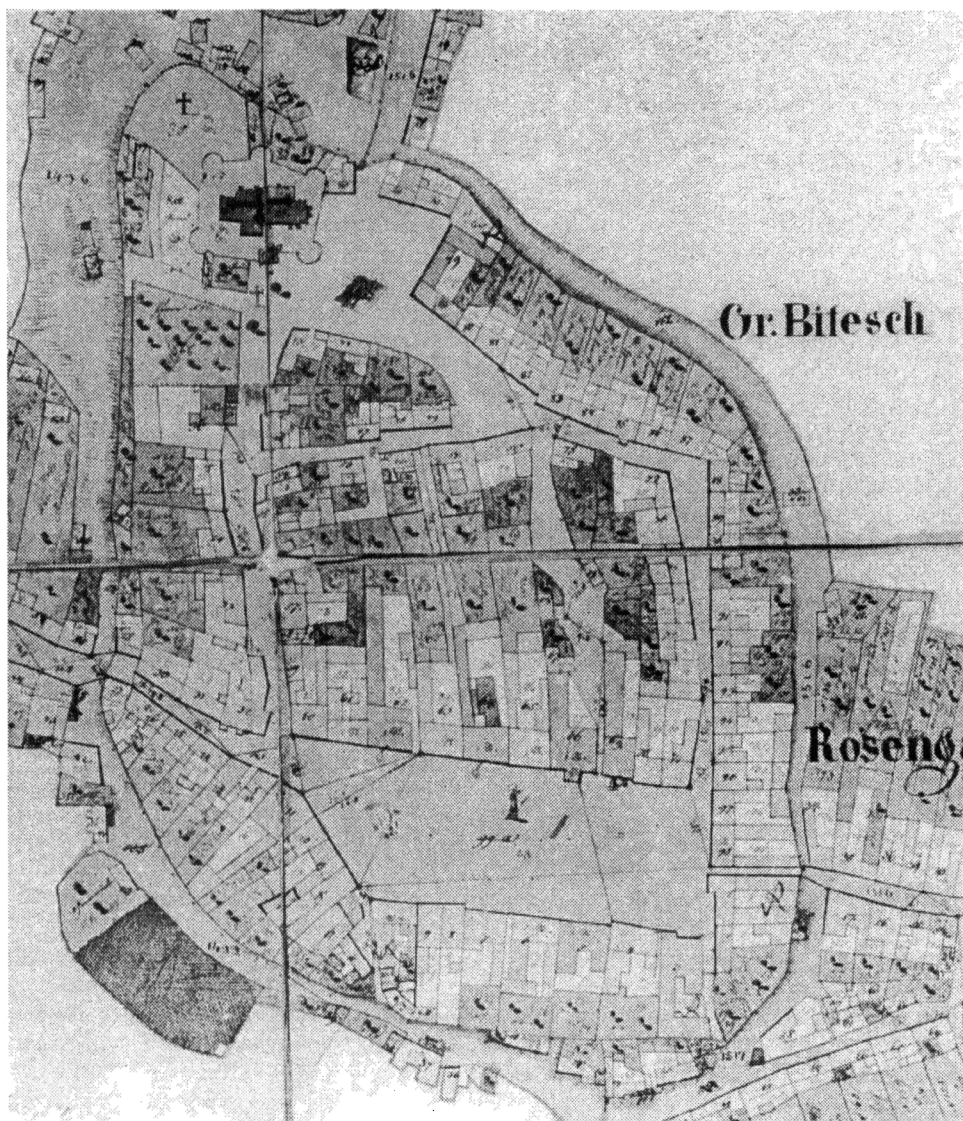

Obr. 8. Tišnov, okr. Brno-venkov. Brněnská ul. č. 6. Keramika z vrstev porušených při snižování podlahy suterénu domu. 1, 3–15: s příměsí grafitu; 2, 18–21: šedá s písčítým ostřivem; 16, 17: s příměsí slidy.

prokázat. Správní funkce blanenského dominia převzal stejnojmenný, ve vzdálenosti 5 km od městečka v 70. letech 13. století vybudovaný hrad (Bolina 1986, 178–180, 183), vlastní Blansko spravoval rychtář, kolem roku 1317 zároveň biskupův leník (Lechner 1902, I, 4), o vnitřní správě obce a jejích právech a výsadách nejsou pro sledované období žádné další doklady. Absence Blanska v brněnských právních naučeních 14. věku naznačuje snad jeho příslušnost k jinému právnímu okruhu, jako u dalších okolních biskupských městeček (Štarha 1983, 164). Ze sporých dokladů 14. století lze konečně oproti vývodům E. Schwarze (1966, 94) usuzovat na velkou většinou český národnostní charakter osady i celého blanenského biskupského statku (srov. Lechner 1902, I, 4).

Rozhodně významnějším bylo další městečko tentokrát řádové církevní vrchnosti, **Tišnov**, situované při vyústění svrateckého údolí do jedné z kotlin Boskovické brázdy. Ač ve starém sídelním území, osazovaném po celý pravěk, nepodařilo se dosud na městském katastru prokázat středověké osídlení starší než ze 13. století. Do psané historie vstoupil Tišnov jako zeměpánská ves roku 1233, kdy se stal základním prvkem temporálního nadání velkorysé přemyslovské duchovní fundace, ženského cisterciáckého kláštera Porta coeli, umístěného 2 km severozápadně vlastní osady (CDB III/1, 30, č. 31; 98, č. 88; 150, č. 120; 224, č. 180; III/2, 257, č. 199; 271, č. 208; Joachimová 1968; Kuthan 1974). Již tehdy byla ves položena na místě pozdějšího městečka ve svažitém terénu na levém břehu Svratky, podél zde procházející dálkové komunikace z Brněnska do severovýchodní části Českomoravské vrchoviny. Nejpозději od 30. let 13. století byl součástí osady také farní kostel (poprvé 1239 – CDB III/2, 284, č. 215; dále V/1, 126, č. 64; 407, č. 272; srov. Šebánek–Dušková 1952, 186–189; Šebánek 1956, 90–91), o funkci vsi jako tržního střediska oblasti již v té době svědčí listina z roku 1240, kde Tišnov figuruje jako „villa forensis“ (CDB III/2, 355, č. 260; Kejř 1987b, 22–29). Při absenci dalších písemných zpráv po roce 1240 dokládají pro 2. a 3. čtvrtinu 13. století další postupný a intenzivní rozvoj osady zvlášť výrazné archeologické zjištění. Soudobé osídlení zaujalo vzájemně značně vzdálené plochy bezpochyby již tehdy postupně se dotvářejícího sídelního organismu, keramika 1. poloviny 13. věku byla zachycena jak v prostorech obou náměstí a okolí farního kostela, tak v dlouhých předměstských ulicích, vybíhajících k severozápadu a jihovýchodu, tedy v pásu minimálně 550 m dlouhém (obr. 7, 8). Ve vlastní nálezové situaci se vyskytly některé objekty přímo městského či výrobního charakteru, např. v radničním bloku dřevem bedněné jímky při hranicích parcel a jámy s troskami výhní a železitymi struskami (Doležel 1985, 83), také mezi nalezenými předměty hechybí artefakty svědčící o tržních a výrobních provozech osady ve 13. století (skládací bronzové vážky – Skutil 1933, 86–87; Richter 1963; část kamenné licí formy – nepubl.). Písemné doklady fakticky z konce 13. věku (CDB V/1, 79–81, č. 38; 125–126, č. 64; Zatschek 1931, 68–74) již Tišnov prezentují jako městskou obec („civitas“) na vysokém stupni vývoje, s funkcemi tržními i soudními, v ohledu správním z titulu zakladatelských práv nad klášterním zbožím prakticky pod jurisdikcí a kontrolou panovníka a jeho úředníků či zmocněnců, a to i přes trvalé úsilí kláštera o rozšíření svých práv a působností (CDB V/1, 79–81, č. 38; 125–126, č. 64; CDM V, 19–20, č. 18; srov. Vaněček 1933, zvl. 42–64; Šebánek–Dušková 1952, 186–189, 238–245, 276–278; Hosák 1964b, 46; Šilhan 1987, 316–317). Postupnému růstu a rozvoji nikdy prokazatelně hrazené osady nasvědčuje také její výsledný půdorys velmi složitého vývojového typu, v zásadě utvářený směry hlavních zde probíhajících komunikací (obr. 7; Láznička 1948, 57–58, 65, 69).

Také četnější písemné prameny následujícího 14. století potvrzují poměrně značný význam osady, ojediněle jmenované i městem (CDM VI, 283, č. 367; i v osadě usedlí jsou někdy charakterizovány jako „cives“ – CDM *ibid.*; Flodr 1990, 212, č. 190), častěji však označované jako „oppidum“ (CDM VIII, 188, č. 250; Flodr 1990, 248, č. 315; Archiv města Brna, rkp. č. 39, fol. 236). Výkonnou a správní mocí v obci pověřený rychtář („iudex“), dosazovaný zřejmě nadále úředníky zeměpána a přímo vybírající královskou berní, se spolu s přísěznými („iurati“) řídil brněnským právem (a to i v hrdelních případech) a vydával samostatně písemnosti pod městskou pečeti (Archiv m. Brna, *ibid.*, fol 236 k r. 1367); klášter ani ve 14. věku přes některá zlepšení přímého vlivu na městskou správu nedosáhl (CDM VI, 283, č. 367; VII, 58–59, č. 78; VIII, 232, č. 285; XV, 72–73, č. 88; Flodr 1990, 155, č. 22; 211, č. 184; 248–249, č. 315; 346, č. 585 a 586; 390, č. 714; Štarha 1983, 160). Z ekonomických výsad vedle pondělních týdenních trhů disponovala městská obec již před rokem 1335 také právem vaření a prodeje piva ve svém obvodu, od roku 1416 pak i prvním osmidenním trhem výročním (Flodr 1990, 248, č. 315; VII, 59, č. 78; Okr. archiv Brno-venkov, C 134, č. 1). Charitativní potřeby lidnaté osady s převážně českými usedlíky (srov. Schwarz 1966, 96) si vyžádaly asi krátce před rokem 1295 zřízení Kunou z Kunštátu boha-

Obr. 9. Velká Bíteš, okr. Žďár nad Sázavou. Půdorysná situace města na indikační skice z roku 1825. MZA, D 9, sign. 1 506/359. Kresby autor a B. Prudký, fotografie M. Havelka.

tě nadaného špitálu s kostelem sv. Mikuláše u svrateckého brodu (FRB II. 2, 531; CDM V, 186, č. 175; ZDB VI, č. 510), při farním kostele ve městečku byl někdy před rokem 1395 ustaven děkanát (CDM XII, 266, č. 286). Příznačnou pro Tišnov 14. věku se stala ale zejména neobyčejně početná skupina rodin či jedinců s tišnovským přídomkem, mezi které patřil např. již roku 1328 samostatně pečeticí Mikuláš „de Turri, civis in Tuschnowicz“, držících mnohdy v okolí velké alodní majetky a nejspíše od počátku století přecházejících postupně do Brna či v Brně sídlících, kde se zařazovali i mezi špičky městského patriciátu (CDM VI, 283, č. 367; IX, 183, č. 248; ZDB III, č. 436; V, č. 147; Mendl 1935, dle rejstř. na s. 571–572; Mezník 1962a, 256–258; 1962b, 157–161; Flodr 1993, 244–245). Je možné, že zde šlo o potomky těch svobodných jednotlivců, kteří jako panovníkovi zmoc-

něnci pro praktické provedení fundace kláštera rozhodující měrou přispěli již ve 13. století k rozvoji také tišnovské městské obce a z ruky zeměpána byli odměněni rozsáhlými nemovitostmi v okolí; skupinu blížkou a v menším měřítku obdobnou té, kterou lze stopovat při současných počátcích právě blízkého města Brna (Sulitková 1987, 280–284; vzájemným vazbám obou založení nasvědčuje i možná účast tišnovské stavební hutě při prvotní výstavbě Brna – Kuthan 1994, 68–70).

Rozporně jsou v dosavadní literatuře hodnoceny počátky Tišnovu blízké **Velké Bíteše**, města položeného v ploché, asi až od konce 12. století osídlované stejnojmenné vrchovině. Snad ještě pod vlivem většiny starších prací je i v nejnovějších přehledech Bíteš k roku 1300 považována za královské město (Hoffmann 1990, 267; 1992, 49; Mezník 1992, 15), analýza pramenů k počátkům místa však spíše dává za pravdu střizlivému názoru J. Sedláka (1973, 49–50) o plném dotvoření starší osady v město poddanské až na počátku 15. století. Již nejstarší zpráva o Bíteši z roku 1240, kdy král věnoval patronát zdejšího kostela tišnovskému klášteru (CDB III/2, 351–356, č. 259 a 260), dovoluje sice v souhlase s dochovanou architekturou kostela samého i ojedinělými archeologickými nálezy uvažovat o zdejší zeměpánské osadě se střediskovými funkcemi, na místě pozdějšího města vzniklé někdy v 1. čtvrtině 13. věku, další písemné prameny 13. i 14. století však celkem přesvědčivě vypovídají o přechodu Bíteše někdy v letech 1241–1251 do rukou pánů z Obrán a po roce 1313 jejich hlavních dědiců, pánů z Lipé; městský ráz místa pak dokládají až k polovině 14. století, ještě roku 1363 byla však osada označena pouze jako oppidum (CDB IV/1, 440, č. 259; V/2, 591–593, č. 870; CDM VII, 462, č. 633; 465, č. 637; 467, č. 638; RBM VII, 873–874, č. 1 446; Flodr 1990, 156, č. 25; 337, č. 555; 346, č. 585; Brunner 1908, 418–419; 1909, 207, 215). Na pozůstatky královského majetku ve Velké Bíteši ještě na počátku 14. století by mohla ukazovat J. Tirayem (1882, 15, 50; 1888, 117) uváděná donace zdejšího dvora Janem Lucemburským starobrněnským cisterciáckám roku 1326 či 1328, tento údaj je však autorovi zatím nepodařilo potvrdit z původního pramene; dvůr v Bíteši klášter prokazatelně držel až roku 1459 (Šebánek 1932, 307, č. 1 450). Nicméně od 70. let se o Bíteši a jejích obyvatelích již pravidelně mluvilo jako o městě, resp. měšťanech (např. ZDB V, č. 432; VII, č. 896; LAV, 227, č. 134; CDM XII, 298, č. 332), a podle početných dokladů 1. čtvrtiny 15. věku (především Tiray 1908) šlo tehdy již o plně ustanovené město, udělením odúmrtí roku 1408 dosáhnuvši maximálního stupně svobod v rámci poddanského statutu (CDM XIV, 36–37, č. 29; 139, č. 148; z dalších výsad tehdy město disponovalo právem výřečným, týdenním trhem a zřejmě i svévolně bez královského udělení užívaným trhem výročním). Roku 1414 uváděně městské opevnění se třemi branami mohlo mít tehdy ještě dřevozemní konstrukci, prokázanou archeologicky, kamennou fází ohrazení města lze zařadit až na počátek 16. století (Tiray 1882, 111). Lze jen litovat naprostého nedostatku písemných zpráv o lokalitě do poloviny 14. věku, brzkému konstituování Bíteše jako poddanského městečka snad již v 2. polovině 13. věku by však mohl nasvědčovat i její sevřený, typicky městský půdorys s podélným náměstím, kostelní tvrzí a lánovou předměstskou osadou na západě (obr. 9; Láznička 1948, 46, 64, 69).

Ve správě městské obce podléhající brněnskému právu, asi někdy mezi lety 1386–1396 přešlé na pány z Meziříčí a na počátku 15. století na Lacka z Kravař (ZDB VII, č. 431; CDM XII, 298, č. 322; XIV, 36–37, č. 29; 139, č. 148) měl rozhodující roli rychtář na dědičné rychtě, kontrolované pozemkovou vrchností, od jejího zakoupení městem roku 1427 pak již od poloviny 14. století doložená osmičlenná městská rada s purkmistrem v čele (např. ZDB VI, č. 702; LAV, 227, č. 134; CDM XII, 298, č. 322; Archiv m. V. Bíteše, perg. č. 4 a 5; Flodr 1990; 1993, dle rejstř.). Osazení původní osady již ve 30. letech 13. věku německými přistěhovalci odráží již tehdy doložené podvojně místní jméno Bíteš – Heinrichs, smíšený německo-český etnický ráz si město udrželo do poloviny 15. století, kdy převládl český prvek (Schwarz 1961, 92, 94; 1966, 80–82).

Zkoumání skupiny popsaných měst, metodicky se snad blížící formě sondy do určité oblasti v pojetí J. Bakaly (1977, 97), poskytlo k závěrečnému hodnocení heterogenní sou-

bor poznatků. Mezi společné znaky, pochopitelně mimo geografickou blízkost, patří především příslušnost všech lokalit (snad až na nejisté Blansko) do okruhu městského práva brněnského, i většinou silné a všestranné ovlivňování těchto osad brněnským centrem. Po stránce ekonomické pro vytěčená místa představovalo snadno dosažitelné Brno především zdroj zboží, včetně některých nedostatkových surovin (např. Blansko a Tišnov kupovaly okolo roku 1353 v Brně slad – CDM VIII, 188–189, č. 250), sama však rovněž nabízela a poskytovala brněnské aglomeraci zboží svoje i možnost místního odbytu produktů brněnských řemesel (k polovině 14. věku je např. doloženo docházení brněnských usedlíků na pondělní trhy do Tišnova – Flodr 1990, 248, č. 315). Při známé populační pasivitě velkých městských center středověku sloužila okolní města a městečka pro Brno jako určitý populační rezervoár, zejména z Tišnova a Vyškova pocházelo velké množství brněnských měšťanů 14. století, včetně až tehdy do Brna přecházejících osob (Mendl 1935, dle rejstříku). Brněnské prostředí zřejmě lépe přijímalo sociálně i stavovsky bližší obyvatele těchto lokalit, než prosté venkovany. Některé společné rysy lze dále nalézt i ve vzájemném srovnání popsané pěti měst, při pomnutí společného brněnského centra. Jedním z nich je například všem uvedeným obcím společný průběh rozhodující etapy jejich přerodu v místa městského charakteru v 2. polovině 13. století i jejich konečná kvalitativní krystalizace ve 2. polovině 14. či na počátku 15. století, dané ovšem obecnými tendencemi rozvoje společnosti. Obecným jevem je rovněž u tří ze čtyř pojednávaných měst či městeček poddanských shodná doba jejich přechodu z rukou zeměpána do vlastnictví nižší vrchnosti ve 30. či 40. letech 13. věku (Tišnov, Velká Bíteš, Vyškov). Také ke konečnému, archeologicky zčásti ověřenému dotváření půdorysné osnovy došlo obdobně někdy na konci 13. století asi u většiny popisovaných případů.

Naopak velké množství odlišných rysů při vzájemném srovnávání vyvstalých přispívá ke kategorizaci jednotlivých měst skupiny podle jejich společenského významu. Do repertoriem přemyslovských měst vytvořené kategorie center širokého regionálního významu (Kejř–Žemlička–Richter 1991, 4), a zároveň mezi skutečná institucionální středověká města (Kejř 1987a, 230) lze z lokalit výše uvedeného vzorku začlenit pouze Ivančice a Vyškov, obě s celou řadou společných znaků. Obě navazovala přímo na starší kastelánská centra 11. a 12. století (u obou opět se staršími středohradištními předchůdci), obě ležela na nejživějších obchodních a dopravních trasách, stimulujících rozvinuté místní trhy, rozhojněné již ve 2. polovině 14. věku vysazením trhů výročních. Také přítomnost židovských komunit v obou městech asi již ve 14. století vypovídá výmluvně o jejich progresivním ekonomickém prostředí, vyvolávajícím i umožňujícím právě židy zajišťované finanční úvěrové a úrokové operace. Nechybí ani náznaky existence bohatších, především obchodujících jednotlivců (pro Vyškov viz Spáčil 1982, 76, 77–78, č. 529 a 538). Z dalších příznaků centrálních funkcí těchto měst v oblasti spíše společenské lze vzpomenout jejich uvádění jako míst sankčních ležení (Ivančice – CDM XIII, 372, č. 349; Vyškov – např. CDM XV, 55, č. 69; 144, č. 168; 312, č. 350). Z výsad v oblasti ius civile mohli měšťané obou obcí např. od 2. poloviny 14. věku volně odkazovat své majetky, konečně vnějším výrazem důležitosti i možnosti Ivančice a Vyškova byla od 14. či 15. století budovaná skutečně funkční městská opevnění. Další tři ve sledovaném období spíše již jen městečka pak případ od případu rozdílné součásti komplexu městských atributů postrádala, variabilita těchto lokalit se ale i v tak malém vzorku ukázala natolik velká, že k jejich podrobnějšímu třídění by bylo třeba zpracování daleko většího souboru. Zatímco Velká Bíteš se poněkud opožděně na počátku 15. věku plnoprávnou městskou osadou stala, Tišnovu a zejména Blansko se naproti tomu nedostalo jak některých práv (např. odúmrtí), tak u nich nedošlo ke konečné zevní urbanisaci vybudováním městských fortifikací a oddělením předměstí. Zvláště Blansko zůstalo typickou nerozvinutou dispozicí s předimenzovaným náměstím (srov. Kuča 1992, 123). Z celé řady dalších problémových okruhů se lze dotknout například alespoň vztahu církve ke zkoumaným lokalitám. Jestliže ve všech osadách pravděpodobně již v 1. polovině 13. věku existovaly farní kostely s předkolonizačními patrocinií

(Nanebevzetí P. Marie v Ivančicích a Vyškově, sv. Martin v Blansku, sv. Václav v Tišnově a sv. Jan Křtitel ve Velké Bíteši) a dvě z nich (Tišnov, Vyškov) se staly ve 14. století sídly děkanátů, pro moravská města zcela příznačně ani v královských Ivančicích, ani nikde jinde se neusadily po celý středověk žebřavé, městské řády, pouze v Tišnově je znám již koncem 13. věku špitál pod správou pánů z Kunštátu. Příčiny tohoto pro moravská města obecného jevu nelze hledat jen v nepřítzni dvou za doby zakládání měst na Moravě působících biskupů Roberta a Bruna vůči mendikantům či v odlišné religiozitě lidu nebo menším významu či lidnatosti moravských měst oproti městům českým, ale snad zde mohly působit i další, dosud nepoznané společenské faktory.

Poznámka

- 1 Lokalita „Eywanochicz“ v dataci listiny z roku 1286 byla editorem i některými dalšími badateli (Jan 1992, 205) ztotožněna s Ivanovicemi na Hané; podoba jména, dobové okolnosti i Václavův itinerář svědčí však spíše pro Ivančice – srov. i Pojsl–Řeholka–Sulitková 1974, 354, č. 34; Varmužová 1979, 42, tab. 2.

Prameny a literatura

- AČ: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské. Praha, 1840 a dále.
- BAKALA, J., 1977: Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku, Časopis Slezského muzea, Série B, 26, 97–122.
- 1993: Ostrava v období vrcholného středověku (do roku 1437). In: K. Jiřík a kol., Dějiny Ostravy, 25–50. Ostrava.
- BÁLEK, M.–ČÍŽMÁŘ, M., 1990: Nové poznatky o hradišti Réna u Ivančic, AR XLII, 587–592.
- BELCREDI, L., 1989: Slovanské období. In: L. Belcredi a kol., Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov, 169–182. Brno.
- BISTRICKÝ, J., 1983: Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, Sborník archivních prací XXXIII, 32–74.
- BOLINA, P., 1986: Ke vlivu biskupa Bruna ze Schaumburka na vývoj moravské hradní architektury, AH 11, 175–187.
- BONDY, G.–DWORSKÝ, F., 1906: Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620. I. Prag.
- BRETHOLZ, B., 1935: Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren vom XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067–1411). Prag.
- BRUNNER, H., 1908, 1909: Die Herren von Lippe, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens XII, 395–432; XIII, 196–218, 372–386.
- CACH, F., 1972: Nejstarší české mince II. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové. Praha.
- 1974: Nejstarší české mince III. České a moravské mince doby brakteátové. Praha.
- CDB: G. Friedrich, Z. Kristen, J. Šebánek, S. Dušková, V. Vašků, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss. Pragae 1904 ss.
- CDM: A. Boczek, J. Chytil, P. v. Chlumecký, V. Brandl, B. Bretholz, Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I ss. Olomucii 1836 ss.
- DELAVILLE LE ROULX, J., 1899: Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100–1310). Tome troisieme (1261–1300). Paris.
- DOLEŽEL, J., 1985: Nálezy z vrcholného a pozdního středověku severozápadní Moravy v letech 1979–1983 (okr. Blansko, Brno-venkov a Vyškov), PV 1983, 82–84.
- 1992: Dva neznámé písemné prameny k dějinám Blanska ve 13. století, Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku '92, 5–8.
- 1993: Záchraně výzkumy ve středověkém jádře a předměstích města Ivančic (okr. Brno-venkov), PV 1991, 79–81.
- 1994: K bližší lokalizaci denárového pokladu z Blanska, Folia numismatica 6–7, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales LXXVI–VII, 1991/92, 75–76.
- DOSTÁL, F., 1981: Kdy vznikl nejstarší seznam statků a lén olomouckého biskupství?, VVM XXXIII, 90–92.
- DUŠKOVÁ, S., 1947: Velehradský falsátor z pol. 13. století, ČMatMor LXVII, 291–307.
- FÍŠER, F., 1957: K nejstarší minulosti Vyškova, Zprávy Muzea Vyškovska ve Vyškově 8, 1–6.
- FLODR, M., 1990: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I. Úvod a edice. Brno.
- 1993: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století III. Rejstříky a přehledy. Brno.

- FRB: *Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých*. Tomus II, IV. Edidit J. Emler. Praha 1875, 1884.
- HOFFMANN, F., 1990: K systémové analýze středověkých měst, *Český časopis historický* 88, 252–275.
– 1992: *České město ve středověku*. Praha.
- HOSÁK, L., 1964a: Historický místopis hradskeho obvodu olomouckého do pol. 14. století, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica* VII, 45–90.
– 1964b: Příspěvek k počátkům poddanských měst, *VVM* XVI, 32–49.
– 1965: Místopis. In: *Vyškovsko*, 285–456. Brno–Vyškov.
– 1971: Počátky dějin Blanska, *Letopisy města Blanska* 3, 42–46.
- HRABOVÁ, L., 1964: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve 2. pol. 13. století*. Praha.
- JAN, L., 1992: Ivanovice na Hané, Orlovice a johanitský řád, *ČMatMor* CXI, 199–226.
- JOACHIMOVA, J., 1968: Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů, *Umění* XVI, 495–502.
- KARLIN, W., 1855: *Das Saal-Buch des Benedictiner-Stiftes Göttweig*. *Fontes rerum Austriacarum* VIII. Wien.
- KEJŘ, J., 1976: Nad počátky našich měst, *Československý časopis historický* XXIV, 377–401.
– 1979: Městské zřízení v českém státě ve 13. století, *Československý časopis historický* XXVII, 226–252.
– 1987a: O počátcích pražských měst. In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, 229–238. Bratislava.
– 1987b: Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě, *Právněhistorické studie* 28, 9–44.
- KEJŘ, J.–ŽEMLIČKA, J.–RICHTER, M., 1991: Repertorium českých a moravských měst doby přemyslovské, *Bulletin Historického ústavu ČAV* II–3, 2–10.
- KLÁTIL, R., 1925: *Paměti Předklášteří a tišnovského kláštera „Porta coeli“*. Předklášteří.
- KONEČNÝ, L., 1986: Výsledky stavebně-historického a archeologického průzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977–78, *AH* 11, 329–358.
- KOŘÍNKOVÁ, H., 1969: *Diplomatář města Vyškova*. Rkp. diplomové práce. FF MU Brno.
- KRATOCHVÍL, A., 1906: *Ivančice, bývalé královské město na Moravě*. Ivančice.
- KUČA, K., 1992: Urbanistická kompozice středověkých měst a městeček v jižních Čechách, *AH* 17, 115–130.
- KUNDERA, L.–MĚŘÍNSKÝ, Z., 1990: Archeologické lokality na katastru obce Ivaň (okres Břeclav), *Jižní Morava* roč. 26, sv. 29, 147–155.
- KUTHAN, J., 1974: Fundace a počátky kláštera cisterciáků v Tišnově, *ČMatMor* XCIII, 361–370.
– 1994: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. Vimperk.
- LAMPEL, J., 1891: *Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrnstiftes Sanct Pölten I: 976–1367*. Wien.
- LAV: J. Bistřický–F. Spurný–L. Václavěk–M. Zemek, *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu I*, 1173–1380, Mikulov–Rajhrad–Hodonín–Znojmo–Brno 1991.
- LÁZNIČKA, Z., 1948: *Moravská města (anthropogeografická studie)*. Brno.
- LECHNER, K., 1902: *Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*. Brünn.
- MARSINA, R., 1986: O kategoriách a typoch miest na Slovensku do polovice 14. storočia, *Folia Historica Bohemica* 10, 107–136.
- MENDL, B., 1935: *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Brno.
- MEZNÍK, J., 1962a: Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století, *Brno v minulosti a dnes* IV, 245–349.
– 1962b: Členové brněnských městských rad z let 1343–1473. Brno. Rkp. v Archivu města Brna.
– 1992: Šlechtické, církevní a panovnické majetky na Žďársku v letech 1375–1525, *ČMatMor* CXI, 13–29.
- MICHNA, P. J., 1976: Původ a význam raně středověkého závaží z Melic, *AR* XXVIII, 389–398.
- MVB: *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia I ss. Pragae 1903 ss.*
- NEKUDA, R., 1980: Korpus středověké keramiky datované mincemi z Moravy a Slezska, *AH* 5, 389–450.
- NOVÝ, R., 1991: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, *Studia mediaevalia Pragensia* II, 125–146.
- OHÁREK, V., 1923: *Vlastivěda moravská. II. Místopis, Tišnovský okres*. Brno.
- PILNÁČEK, J., 1927: *Paměti města Blanska a okolních hradů*. Blansko.
- POJSL, M.–ŘEHOLKA, I.–SULITKOVÁ, L., 1974: *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.*, *Sborník archivních prací* XXIV, 261–365.
- PROCHÁZKA, R., 1993: K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.–12. stol. na Moravě. In: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, 109–141. Wrocław.
- RBM: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I ss. Pragae 1855 ss.*
- REDLICH, O., 1894: *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*. Wien.
- RICHTER, M., 1963: Raně středověké bronzové skládací vážky z Čech, *Sborník Československé společnosti archeologické* 3, 141–148.

- SEDLÁK, J., 1973: *Náměšť nad Oslavou. Státní zámeck, město a památky v okolí*. Praha.
 – 1980: *Ivančice. Ivančice–Brno*.
- SCHMIDT, V., 1892: *Eine bisher und bekannt gebliebene opatowitzter Urkunde aus der Zeit des Abtes und Geschichtsschreibers Neplach, Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner und dem Cistercienser-Orden XIII*, 534–535.
- SCHWARZ, E., 1961: *Die Volkstumsverhältnisse in den Städten Böhmens und Mährens vor den Hussitenkriegen, Bohemia 2*, 27–111.
 – 1966: *Volkstumsgeographie der Sudetenländer. II. Teil: Mähren-Schlesien*. München.
- SKUTIL, J., 1933: *Pravěk Tišnovska*. In: *Vlastivěda Tišnovska I*, 63–92. Tišnov.
 – 1941: *Pravěk a časně historické hradiště Réna u Ivančic, Ročenka Musejního spolku v Ivančicích na rok 1941*, 1–9.
 – 1947: *Moravské prehistorické výkopy a nálezy Oddělení moravského pravěku Zemského musea 1937–1945, Časopis Zemského musea v Brně XXXIII–I–1946*, 45–134.
- SPÁČIL, V., 1982: *Nejstarší městská kniha olomoucká (Liber actuum notabilium) z let 1343–1420*. Olomouc.
- STANA, Č., 1967: *K poznání vývoje velkomoravských výšinných hradišť, AR XIX*, 699–704.
 – 1985: *Mährische Burgwälle im 9. Jahrhundert*. In: *Die Bayern und ihre Nachbarn 2*, 157–200. Wien.
 – 1993: *Pustiměřský hrad, AH 18*, 181–197.
- STOOB, H., 1977: *Bruno von Olmütz, das mährische Städteteniz und die europäische Politik von 1245 bis 1281*. In: *Die mittelalterliche Städtebildung in südöstlichen Europa*, 90–133. Köln, Wien.
- SULITKOVÁ, L., 1987: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*. In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, 275–295. Bratislava.
- ŠEBÁNEK, J., 1932: *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských I. Inventář pergamenů z let 1078–1471*. Brno.
 – 1956: *Listiny Přímětické a jiné naše listiny na patronátní práva z doby přemyslovské, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university V, řada historická (C) č. 3*, 79–102.
- ŠEBÁNEK, J.–DUŠKOVÁ, S., 1952: *Kritický komentář k moravskému diplomatáři*. Praha.
- ŠEDO, O., 1985: *Průzkumy archeologických lokalit v okrese Vyškov, PV 1983*, 98–100.
- ŠILHAN, J., 1987: *Počátky tišnovského kláštera, VVM XXXIX*, 311–320.
- ŠTARHA, I., 1983: *Okruh brněnského městského práva*. In: *Brno mezi městy střední Evropy*, 158–165. Brno.
- TIRAY, J., 1882, 1888: *Dějiny města Velké Bytče I, II. Velké Meziříčí*.
 – 1908: *Městská kniha bitešská z roku 1414, Časopis Moravského musea zemského VIII*, 119–140, 294–319.
- ULBRICOVÁ, J., 1979: *Itinerář krále Přemysla Otakara II. Rkp. diplomové práce. FF MU Brno*.
- VANĚČEK, V., 1933: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.) I. Zakladatelská práva*. Praha.
- VANĚK, J., 1984: *Výzkum bratrského sboru v Ivančicích (okr. Brno-venkov), PV 1982*, 72–73.
- VARMOUŽOVÁ, H., 1979: *Itinerář Václava II. a Václava III. Rkp. diplomové práce. FF MU Brno*.
- VÁVRA, I., 1950: *Ivaňgrad, Z dávných věků II*, 116–118.
- VERMOUZEK, R., 1974: *Olomoucká cesta, VVM XXVI*, 269–277.
 – 1990: *Znojemská cesta, západní větev, Jižní Morava roč. 26. sv. 29*, 19–39.
- ZATSCHKE, H., 1931: *Beiträge zur Diplomatik der mährischen Immunitätsurkunden*. Prag.
- ZDB: *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren*. Brüner Cuda. Edd. P. Chlumecky, J. Chytil, C. Demuth, A. Wolfskron. Brünn 1856.

Z k r a t k y

- AH – Archaeologia historica
 AR – Archeologické rozhledy, Praha
 ČMatMor – Časopis Matice moravské, Brno
 PV – Přehled výzkumů Archeologického ústavu v Brně
 VVM – Vlastivědný věstník moravský, Brno

Z u s a m m e n f a s s u n g

Zur Entstehung und Entwicklung einiger Städte in Mittel- und Nordwestmähren (Blansko, Ivančice, Tišnov, Velká Bíteš, Vyškov)

Der Beitrag faßt bisherige Erkenntnisse über die Anfänge einiger Städte in der breiteren Brüner Umgebung zusammen. Grund dieser Arbeit bilden wie die schriftlichen so auch archäologischen Quellen. Alle hier behandelten Lokalitäten mit Ausnahme von Blansko gehörten im 14. Jahrhundert zum Brüner Recht und waren auch mit Brünn in sehr engen Kontakten (Abb. 1). Aus der herrschaftlichen Sicht handelt

es sich um eine sehr differenzierte Stadtgruppe: Ivančice waren eine Königsstadt, Blansko und Vyškov gehörten zum olmützer Bistum, Tišnov war eine untertänige Stadt des Klosters und Velká Bíteš war eine untertänige Stadt der weltlichen Herrschaft. Die bedeutendste Stadt dieser Gruppe war Ivančice, die zwar an ein Burgzentrum des 11.–12. Jhs. angebunden hat, aber die bisherigen Quellen zeugen für eine Stadtkonstitution erst im letzten Viertel des 13. Jhs. Die Grundprivilegien der Stadt bekam Ivančice erst im 14. Jh. (Abb. 2, 3). Beide bischöfliche Städte erwähnt man zum erstenmal unter Bischof Bruno. Wichtiger von beiden war Vyškov. Auch diese Stadt hat an eine ältere Přemysliden-Burg und ein Marktzentrum des 11.–12. Jhs. in unweit liegender Ortschaft Pustiměf angebunden. Das Olmützer Bistum hat diese Stadt in den Jahren 1247–1253 gewonnen. Diese Stadt hatte eine günstige Lage am Weg zwischen Olmütz und Brünn (Abb. 4). Die Stadt Blansko wurde vom Bischof Bruno planmäßig gegründet in der Nähe eines älteren bischöflichen Dorfes. Diese Stadt spielte nur eine Rolle des Lokalzentrums (Abb. 5, 6).

Eine spezifische und bedeutende Stellung nahm die Stadt Tišnov ein. Im Jahr 1233 wurde hier eine königliche Fundation des Zisterzienser Klosters Porta Coeli gegründet. Als Stadt wurde sie im Laufe des 2. und 3. Viertels des 13. Jhs. gebildet. (Abb. 7, 8). Die Stadt stand unter dem Schutz des Landesherrn. Zwischen den Städten Brünn und Tišnov existierten seit dem 14. Jh. enge Beziehungen.

Die Analyse der schriftlichen Quellen hat gezeigt, daß die Stadt Velká Bíteš keine königliche Stadt schon um 1300 war. Es war hier ein landesherrliches Dorf, das in den Jahren 1241–1251 in den adeligen Händen kam (die Herren von Obrány, im 14. Jh. Herren von Lipé und Velké Meziříčč) und die Stadtrechte erst am Anfang des 15. Jhs. gewonnen hat (Abb. 9).

Die Quellenanalyse hat eine außerordentliche Variabilität der städtischen Siedlungen gezeigt. Als wirkliche mittelalterliche Städte mit den entsprechenden städtischen Rechten kann man Ivančice und Vyškov, vom Anfang des 15. Jhs. auch Velká Bíteš bezeichnen. Blansko und Tišnov blieben auf dem Niveau der Marktstädte. Als gemeinsames Kennzeichen für die behandelten Städte war das Wachstum in einen städtischen Organismus besonders in der 2. Hälfte des 13. Jhs.

Abbildungen :

1. Situationskarte der behandelten Städte in der breiteren Brünnner Umgebung. Der Kreis bezeichnet eine Meilebegrenzung der Stadt Brünn.
2. Ivančice, Bez. Brno-Land. Grundriß der Stadt aus dem Jahr 1825.
3. Ivančice. Die Keramikfunde aus den Anfängen der Stadtlokation. 1–4 mit Graphitbeimischung, 5 – mit dem Sand, 6–15 mit dem Glimmer. Die Keramik stammt aus der J. Vávra-Gasse und aus dem Palacký-Platz.
4. Vyškov. Grundriß der Stadt aus dem Jahr 1826.
5. Blansko. Grundriß der Stadt aus dem Jahr 1826.
6. Blansko. Alt Blansko, Komenský-Gasse. Nr. 1: frühmittelalterlicher Topf aus Graphitton, Hof Nr. 9. 2: Keramikstück aus der mittleren Burgwallzeit (cca 9. Jh.)
7. Tišnov, Bez. Brno-Land. Grundriß der Stadt aus dem Jahr 1826.
8. Tišnov, Brünnner-Gasse Nr. 6. Keramikfunde bei den Bauarbeiten. 1, 3–15: mit Graphit, 2, 18–21: mit Sand, 16, 17: mit Glimmer.
9. Velká Bíteš, Bez. Žďár an d. Sázava. Grundriß der Stadt aus dem Jahr 1825.

